

940.53/497.11 Краљево) 1979

ОБЛАСТНА БИБЛИОТЕКА
ЗАРЕЧА

0130000420018

КРАЉЕВО

Rade JOVETIĆ
Miro STAMENOVIĆ

OVOM KNJIGOM OBELEŽAVA SE
60-GODIŠNJICA KPJ-SKJ I SKOJ-a

Spomen-park

KRALJEVO

Turistički vodič
1979.

Turistički vodiči
Biblioteka
SPOMENICI REVOLUCIJE

AUTORI TEKSTA
Rade Jovetić
Miro Stamenović

RECENZENTI
Bogdan Korićanac
Gojko Jokić

IZDAVAČI
Skupština opštine — Kraljevo i
NIŠRO „Turistička štampa“, Beograd, Knez Mihailova 21

ZA IZDAVAČE
Dragutin Milanović
Miroljub Maksimović-Markštajn

UREDNIK
Tanja Rović

LIKOVNO GRAFIČKA OPREMA
Miša Martinović

SNIMCI
„Turistička štampa“, Spomen-park Kraljevo,
R. Ranisavljević i D. Jovanović

TIRAŽ
20.000 primeraka
jul 1979.

ŠTAMPA
BIGZ

Prednja korica: Spomen-park Kraljevo
Zadnja korica: Spomenik otpora i pobjede

Biblioteci SPOMENICI REVOLUCIJE dodeljena je ZLATNA PLAKETA na Devetom međunarodnom sajmu turizma i sporta 78. u Sarajevu, marta 1978. godine.

Josip Broz Tito polaže venac na humke palih rodoljuba u Spomen-parku u Kraljevu 1973. godine

Kraljevački Spomen — park je VEČITI spomenik b r a t s t v a i j e d i n s t v a — jedne od najznačajnijih ideja socijalističke revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije.

U severnom delu grada, na prostoru od nekoliko hektara — koji je do kraja prošlog rata bio deo kruga Fabrike vagona opasan visokim betonskim zidom i redovima bodljikave žice — nemački fašisti su od 15. do 20. oktobra 1941. godine streljali 6.000 rodoljuba, uglavnom radnika iz svih krajeva zemlje.

Fašistički okupatori su ranili jedan grad, njegove snove o slobodi.

Streljani su zajedno očevi i sinovi, majke i kćeri.

Iz njihovih žuljevitih ruku i njihove krvi nikla je sloboda. Pali su za budućnost u kojoj danas živimo.

KRALJEVAČKI OKTOBAR

Prihvatajući poziv Komunističke partije Jugoslavije i druga Tita na oružani ustanak, narod Srbije — svrstan u mnogobrojne partizanske odrede — stvorio je već u jesen 1941. godine slobodnu teritoriju — Užičku republiku, u čijem se središnjem delu nalazio okupirani grad Kraljevo. Iza Kraljeva se Užička republika prostirala do Kragujevca i Trstenika, a na jugu do Kosovske Mitrovice i Novog Pazara.

Po oslobođenju Užica i Čačka, nemački garnizoni iz tih gradova povukli su se u Kraljevo. Tako je krajem septembra i početkom oktobra 1941. godine u ovom gradu ukupno bilo oko 3.500 nemačkih vojnika i kvislinga — pod komandom majora Oto Deša, komandanta 749. pešadijskog puka Vermahta. Pored klasičnog naoružanja nemačke snage imale su na raspolaganju i artiljeriju, nekoliko aviona bivšeg jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva (zaplenjenih na kraljevačkom aerodromu u aprilskom ratu), borna kola, tenkove i improvizovane oklopne vozove. Nemačkim snagama u Kraljevu je sadejstvovala i eskadrila „štuka“ sa aerodroma u Beogradu.

NAPADI PARTIZANA

Iako je to tada jedan od najjačih nemačkih garnizona u Srbiji, fašistički vojnici u Kraljevu su se osećali ugroženim.

Narastle partizanske snage u ovom delu Srbije, ojačane i prekaljene u dotadašnjim akcijama, od kojih su neke izvedene i u samom Kraljevu, nesebično potpomognute od naroda ovoga kraja, počinju — prvih dana oktobra meseca 1941. godine — bitku za oslobođenje Kraljeva. U upornim napadima na nemački garnizon — koje su do kraja oktobra meseca ponovili više puta — učestvuju oko 3.500 boraca iz Kraljevačkog NOP odreda „Jovan Kursula“, Čačanskog i Kopaoničkog NOP odreda. Sa ovim partizanskim snagama u napadu na grad učestvuju i četnici (do hiljadu).

HAPŠENJA

U vreme kada su izvođeni napadi, u Kraljevu živi oko 17.000 stanovnika. Među njima je i veliki broj izbeglica iz raznih krajeva zemlje.

Kraljevo je pred rat, zbog uslova koji su vladali u njegovoj industriji, bilo privlačno za mnoge kvalifikovane radnike. Zato je ono i 1941. godine pravi internacionalni grad.

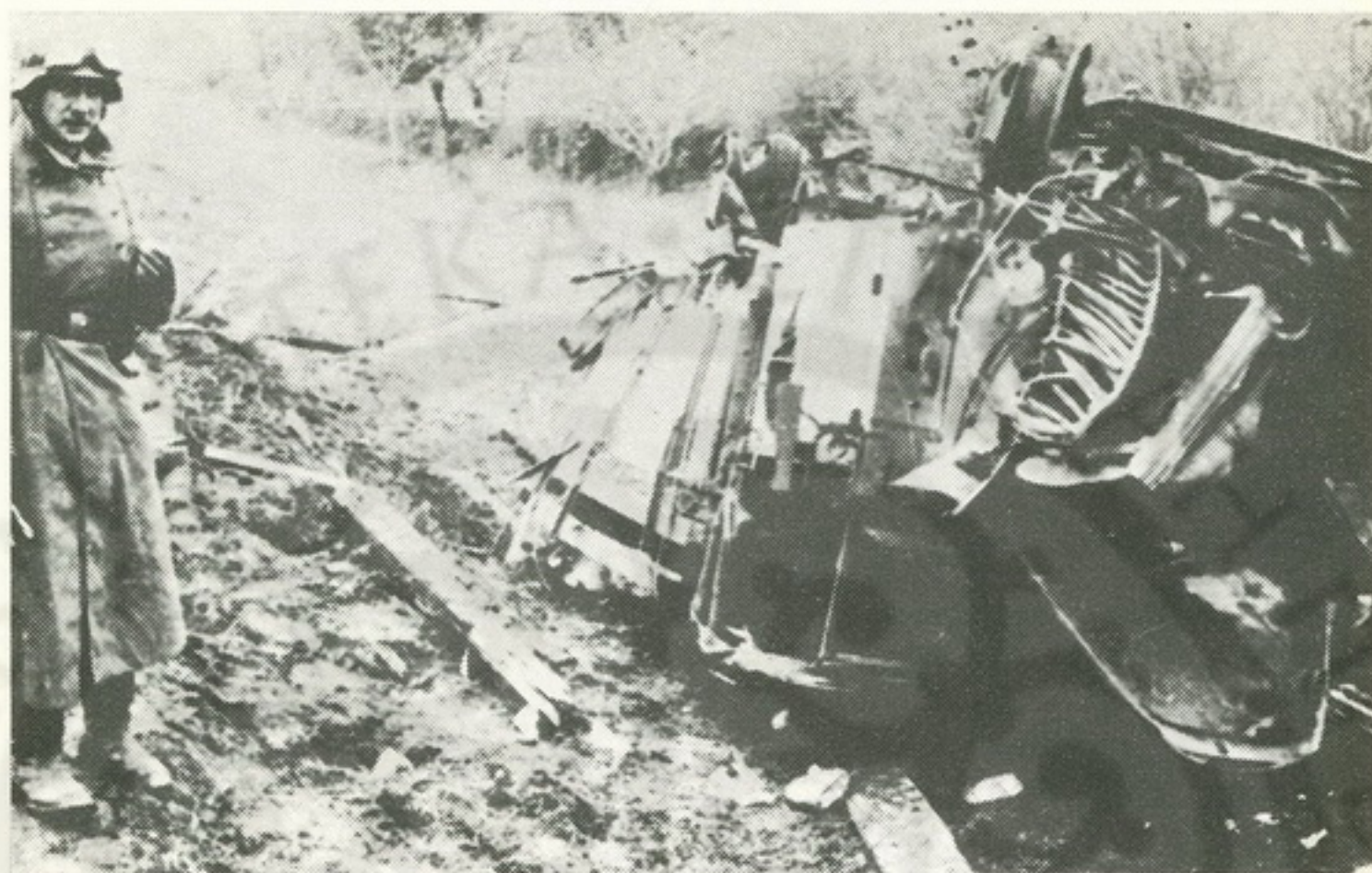
Kraljevački partizani na pruzi Kraljevo—Skoplje pored nemačkog voza koji su uništili

Građani Kraljeva su, takođe, srdačno primili nekoliko stotina izgnanika iz Slovenije i više izbeglica iz drugih krajeva zemlje, deleći sa njima zlehudu sreću ratnih godina.

Radnici i mnogi građani, a naročito omladinci, pripremali su se da još aktivnije, iznutra, iz samog grada, podrže napade partizanskih jedinica. Saznavši za namere radnika, nemački komandant naređuje da se svi kraljevački radnici pohapse, kako bi ih nemačke okupacione snage držale pod kontrolom.

Prvo su zatvoreni radnici Fabrike aviona. Bili su pozvani, 4. oktobra posle 13 časova, da se sakupe pred upravnom zgradom fabrike, da bi primili plate. Ne sluteći zlo, radnici su jedva obraćali pažnju na naoružane nemačke vojnike koji su naizgled nezainteresovano stajali oko njih. Kada su se okupili svi radnici koji su toga dana bili na poslu, odjednom su ih opkolili vojnici. Naređeno im je da se postroje. Zatim su, pod oružanom pratnjom, odvedeni u susedni fabrički krug — u novu lokomotivsku halu Fabrike vagona. Prethodno je iz stroja izvedeno oko sto ljudi, uglavnom radnika onih profesija koje su bile neophodne nemačkoj ratnoj privredi.

Na isti način zatvoreni su, 10. oktobra, radnici Fabrike vagona.
5 Nekoliko dana kasnije, 14. oktobra, i železničari.

Jedna od diverzija kraljevačkih partizana

Nemački fašisti su blizu 3.000 radnika zatvorili u lokomotivsku halu. Ljudima je objašnjeno da je to urađeno kako ne bi izginuli u uličnim borbama, jer su neophodni za rad industrijskih preduzeća.

U tolikom mnoštvu, ljudi nisu bili uplašeni. Čak su pojedinci, koji nisu radili u dane kada su njihovi drugovi i kolege uhapšeni, sami — dobrovoljno došli u lokomotivsku halu.

Uslovi za život u hali su bili teški. Zatvoreni radnici su danima bili bez najosnovnijih higijenskih uslova. Osećao se nedostatak hrane, a naročito vode.

I pored svih utešnih objašnjenja, kako je vreme odmicalo, rasla je — zebnja. No, radnici su sa nadom oslušivali pucnjeve, koji su se čuli pri partizanskim napadima na grad. Očekivali su skoro oslobođenje.

PRODOR PARTIZANA U GRAD

U toku noći 14/15. oktobra, partizani su izveli jedan od najuspešnijih napada na nemački garnizon u Kraljevu — prodrli su do samog centra grada. A kraljevački radnici, koji nisu bili zatvoreni u hali, pucali su iz svojih kuća na fašističke vojnike. I pored znatnih

Nemački vojnici zatvaraju u lokomotivsku halu Fabrike vagona pohapšene radnike i građane Kraljeva

gubitaka koje je ovog puta imao, nemački garnizon je uspeo, 15. oktobra ujutro, da odbije napad.

Zbog gubitaka koje su okupatorski vojnici pretrpeli u toku ove i ranijih borbi, nemački komandant mesta major Oto Deš naređuje primenu mera odmazde, prema prethodnoj naredbi glavnokomandujućeg generala u Srbiji Franca Bemea.

NEMAČKI PREKI SUD

Toga dana, 15. oktobra pre podne, nemačka okupaciona komanda mesta zavela je u Kraljevu vanredno stanje — sa prekim sudom. Plakat o zavođenju vanrednog stanja interesantan je i po činjenicama koje se navode u uvodnom delu:

„Izazvana podlim i kukavičkim prepadima na nemačke trupe, zaplotnjačkim ubistvima nemačkih oficira i vojnika; izazvana zajedničkim radom građanstva sa partizanima, kojima se daje dobrovoljno mogućnost da se uvuku u kuće u gradu i da iz tih kuća otvore paljbu na nemačke vojnike; izazvana potpomaganjem prenosa municije i oružja partizanima od strane građanstva, nemačka oružana sila od danas više neće praštati . . .“

Još jedan masovni fašistički zločin — grupa streljanih građana na ratarskom imanju kod Kraljeva

Pripreme za genocid izvršene su u skladu sa naredbom generala Bemea: „Za celu Srbiju ima se stvoriti zastrašujući primer, koji mora najteže pogoditi celokupno stanovništvo“.

STRELJANJA

Među radnike, zatvorene u lokomotivskoj hali Fabrike vagona, došao je, 15. oktobra oko podne, prvo oficir nemačke komande mesta u Kraljevu Alfons Maciović sa pratnjom. Preko tumača zatražio je sto dobrovoljaca za rad. Ne sluteći zlo, a sem toga videvši u izlasku mogućnost da dođu do nešto hrane i vode, zatvoreni ljudi su se rado odazvali ovom pozivu.

Grupa od sto ljudi je izašla iz hale.

Svi su dobili alat i odvedeni su na sam kraj kruga Fabrike vagona. Obeležen im je prostor čudnog oblika. Radeći pod budnim okom stražara, mislili su da kopaju zaklon za neko nemačko, njima nepoznato, oružje. Pred kraj hladnog oktobarskog dana naredeno im je da prekinu posao i da se postroje. Ljudi su požurili prema svojim kaputima, železničari prema službenim bundama, ali im nije dozvoljeno da se obuku.

U stroju, našli su se pred nemačkim mitraljezima. Poručnik Alfons Maciovic uzeo je od najbližeg nemačkog vojnika pušku i mirno, skoro ne nišaneći, opalio metak na postrojene radnike. Dat je znak za početak streljanja. Iznenadena, ali i prkosna, pala je prva stotina kraljevačkih rodoljuba. Za njima je pala druga i treća stotina.

I tako, gotovo bez prekida, streljanja traju do 20. oktobra.

U međuvremenu u gradu je izvršena racija. Uz teror i pljačku, nemačke patrole su pretresle kuće, hapsile odrasle muškarce i odvodile ih u krug Fabrike vagona — na stratište . . . Za fašističke vojnike tada su i dečaci od trinaest godina bili odrasli, a starci od preko sedamdeset godina opasni. U lovu na ljude nikakav kriterijum nije postojao, sem „ . . . stvoriti zastrašujući primer . . .“.

Izvedeni su na stratište bolesnici iz bolnice, zatvorenici iz gradskog zatvora — među njima i 20 žena, uglavnom sestara, majki i supruga drugova koji su bili u Kraljevačkom partizanskom odredu na Goču. Nisu pošteđeni ni izgnanici iz Slovenije, izbeglice iz raznih krajeva zemlje.

Zagrljeni, u smrti zbratimljeni, umirali su ljudi raznih naših naroda i narodnosti.

Žrtve su sahranjene u masovnim grobnicama — premali prostor za toliki broj leševa. Zato su fašistički vojnici preko leševa nabacanih u rake prešli tenkovima! Krv se razlila oko raka.

Grad je bio zavijen u crno: ni jedna kuća bez znamenja smrti — crne zastave, ni jedna žena bez crne marame.

Po dnevniku nemačkog podoficira Karl Vagnera, koji je učestvo-
vao u ovom zločinu, u Kraljevu je od 15. do 20. oktobra 1941.
godine streljano 5.606 ljudi.

NEPOKORENI GRAD

Okupirani i streljani grad nije pokoren. Njegovi sinovi, zajedno sa najboljim sinovima ove zemlje, nastavljaju borbu. Borba je zahtevala nove žrtve, ali i nosila slobodu.

Na mnogim znanim i neznanim ratištima širom Jugoslavije, pali su i mnogobrojni kraljevački revolucionari. Među njima su i skoro svi članovi Mesnog i Okružnog komiteta KPJ i SKOJ-a Kraljeva iz 1941. godine.

Borba i žrtve nisu bili uzaludni. Oslobođena je zemlja. Oslobođeno je i Kraljevo — 29. novembra 1944. godine.

SPOMEN-PARK

simbol borbe, otpora, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije.

U godinama posle rata trebalo je obnoviti porušen i opljačkan grad i podići novi. Izgraditi novu industriju i podići nove generacije radničke klase. Trebalo je oživotvoriti ideje revolucije za koje su ginuli najbolji sinovi ove zemlje. Trebalo je najzad, pristupiti i dostojnom obeležavanju najveće tragedije iz istorije ovoga grada i kraja.

Projekat Spomen-parka u Kraljevu dobijen je na opštejugoslovenskom konkursu 1970. godine. Autori su arhitekta Spasoje-Paja Krunic i Dragutin-Šilja Kovačević. Iako prostor Spomen-parka, utvrđen urbanističkim planom grada, zahvata površinu od 32 hektara, projekti u sadašnjoj fazi predviđaju potpuno uređenje centralnog dela na prostoru od 12 hektara.

Centralni deo Spomen-parka čine humke streljanih rodoljuba i Aleja partizana.

Humke streljanih su oivičene mermernim elementima koji simbolišu drvo raznog doba starosti presečeno u rastu. Oivičene su crvenom kalcijem — simbol krvi razlivene iz raka — kada su nemački vojnici, da bi na malom prostoru sahranili što više ljudi, preko leševa prešli tenkovima.

Duž ulazne staze — **Aleje partizana** — od istog materijala, ali drugačijeg oblika — u strogo vojničkom redu — postrojeni su spomenici palih i umrlih boraca Kraljevačkog partizanskog odreda „Jovan Kursula“ i Četvrtog kraljevačkog bataljona Prve proleter-ske brigade.

Ovu aleju sačinjavaju tri skupine — prva sa 15 humki kraljevačkih prvoboraca koji su izginuli u borbama oko Kraljeva oktobra 1941. godine i kasnije na drugim mestima; druga je zajednička grobnica sa posmrtnim ostacima neidentifikovanih boraca palih na Popini 13. oktobra 1941. godine; treću čine četiri humke kraljevačkih prvoboraca koji su umrli u godinama posle oslobođenja.

SVEČANOST

Centralni prostor Spomen-parka oivičen je **amfiteatrom antičkog oblika** u koji, računajući i padinu brda, može da stane preko 50.000 ljudi.

Humke streljanih u Spomen-parku

Svakog 14. oktobra, u 11 časova, na svečanosti se u amfiteatru okuplja više desetina hiljada građana Kraljeva i drugih mesta širom zemlje.

Na početku ove svečanosti predstavnik omladine Kraljeva, u ime sinova i kćeri streljanoga grada, upućuje svim stanovnicima naše planete **zahtev da na svetu vlada mir**, da se Kraljevo iz oktobra 1941. godine nikada i nigde više ne ponovi.

Svake godine predstavnici druge socijalističke republike pripreme i izvedu svoj **program**. Time se još jednom, na simboličan način, potvrđuje bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije, koje je i na ovom mestu krvlju stvarano.

U završnom delu svečanosti nekoliko stotina mladih vojnika Kraljevačkog garnizona JNA, u svečanom stroju — pred ratnom zastavom — daju **svečanu obavezu**. Oni se, zajedno sa nekoliko

11 desetina hiljada prisutnih građana i omladine, zavetuju da će čuvati,

Spomenik prvom partizanskom tenku

dalje razvijati i braniti ideje i tekovine socijalističke revolucije, ostvarene borbom koju su narodi i narodnosti Jugoslavije vodili pod rukovodstvom KPJ i druga Tita.

Posebno je potresan trenutak kada, u toku svečanosti, posle ispaljivanja počasnih plotuna, kraljevački radnici u fabrikama i mašinovođe na lokomotivama uključuju sve sirene. Tada minutom ćutanja, ceo grad odaje poštu palim drugaricama i drugovima.

NOVI SIMBOLI

Projekti Spomen-parka se i danas realizuju. Pored već postojećeg, biće napravljeni podzemni pešački prolaz ispod železničke pruge, muzej, spomenik — koji će simbolizovati brojnost žrtava,

HIMNA KRALJEVU

Grobljima što izvor sniju
Sad vjenci poljubaca zriju.
Jeseni, tako si blizu —
Oj hidre u crnom nizu.

Iz mraka sinu varnica,
Iz zemlje — trava krvava,
Negažena, nekošena —
Zastava naša crvena.

Sjeme zbilje, novi svijet,
Novim valom vijek šalje.
Za žeđ je otvoren cvijet.
Dalje, mi moramo dalje.

U podnožju Goč — glavice
Rastu tople ljubičice.
Kraljevo, oj suzo krvava,
Kraljevo, gnijezdo zvjezdano.

Gojko Dapčević

boraca i naroda i njihovo neraskidivo jedinstvo. Zatim, česma — izvor života, i mali teatar.

Sredstva, koja su do sada utrošena, obezbeđena su iz fondova društveno-političkih zajednica i radnih organizacija, te od oko 12.000 priloga građana iz svih krajeva zemlje i inostranstva. Na taj način Spomen-park u Kraljevu je postao ne samo simbol borbe i stradanja svih naših naroda i narodnosti, već i simbol solidarnosti radničke klase Jugoslavije.

ZA MIR U SVETU

13 Grad koji je samo u oktobru mesecu 1941. godine izgubio skoro polovinu svojih stanovnika, dosledno se bori za mir i prosperitet, za

radost života, za svet u kome se Kraljevo iz poslednjeg rata nikada neće ponoviti.

Odajući priznanje ljudima koji su svoj život posvetili stvaranju i očuvanju mira u svetu, žitelji streljanog grada svakog 14. oktobra na svečanoj sednici Skupštine opštine Kraljevo dodeljuju jednom od istaknutih boraca za mir **POVELJU PROTIV NASILJA I RATA — ZA MIR U SVETU**. Do sada su Povelju dobili: **Josip Broz Tito, Gustav Vlahov, Franc Leskošek-Luka, Rodoljub Čolaković, Spasenija-Cana Babović, Jovan Veselinov-Žarko i Krsto Popivoda.**

Ibarska klisura

GALERIJA SLIKA

„JUGOSLOVENSKI SLIKARI ZA SPOMEN — PARK U KRALJEVU“

„Među hiljadama streljanih u Kraljevu tragičnih oktobarskih dana 1941. nalazio se i slikar Dušan Petrović, đak beogradske Akademije likovnih umetnosti, najbolji, ili jedan od najboljih Milunovićevih studenata. Herojski je poginuo taj osetljivi mladić istanjenih nerava koji se plašio prolaska pored apoteke, gotovo padao u nasvest kada bi video kap krvi ili prepariran ljudski kostur — taj mladić čija je glava podsećala na kakvu grčku skulpturu. Uoči rata duž Ribnice i oko Žiće išao sam sa njim u potragu za slikarskim motivom i sećam se kako je njegova profesionalna savest, koja se ispoljavala u dugom studiranju pravog valeriskog i kolorističkog odnosa, jednog tona sivog ili zelenog — postepeno prerastala u društvenu svest, u stav borbe i otpora prema svetu i društvu bez pravde, lepote i milosti. Nekoliko njegovih dela pronađenih u Kraljevu biće dragocena okosnica buduće zbirke i sačuvani trag na ovog istinskog umetnika čiji je život tako svirepo okončan u trenutku kada je tek počeo samostalno da stvara“. (Miodrag B. Protić o Dušanu Petroviću).

U znak poštovanja prema jednom od najboljih i najtalentovanijih studenata Akademije likovnih umetnosti u Beogradu, u znak sećanja na njegov nesumnjivi talenat — koji je zajedno sa njegovim životom iskrvario u masovnoj kraljevačkoj tragediji 1941. godine, jugoslovenski slikari su poklonili Spomen-parku u Kraljevu više svojih dela. Akciji jugoslovenskih slikara pridružili su se i slikari Kraljevu bratskog grada Zelena Gora iz NR Poljske.

Ovim plemenitim darom Kraljevo je dobilo još jednu bogatu zbirku — 220 dela od oko 150 autora. Danas ukupni fond sadrži više od hiljadu likovnih dela smeštenih u nekoliko objekata Mataruške Banje i Kraljeva.

• Zbirka „Jugoslovenski slikari za Spomen-park u Kraljevu“, izložena je, za sada, u prostorijama Fonda za izgradnju Spomen-parka (Ulica Cara Dušana 39) i prostorijama Skupštine opštine Kraljevo. Predstavlja spomenik solidarnosti i zahvalnosti današnjih generacija svim onima koji su pali u borbi za novu viziju života i stvaranja.

VELIKA 1941. GODINA

ZNAČAJNI DATUMI

27. mart

Masovne demonstracije u Kraljevu, izraz narodnog nezadovoljstva zbog pristupanja Kraljevine Jugoslavije fašističkom Trojnom paktu.

14. april

Delovi nemačke 60. motorizovane divizije okupirali Kraljevo.

24. jun

Okupacione i kvislinške vlasti pokušale, posle napada Nemačke na SSSR, da pohapse, prema utvrđenim spiskovima, članove KPJ, SKOJ-a i njihove simpatizere. Blagovremeno obavešteni, većina njih je uspela da izbegne hapšenje.

Prva polovina jula

OK KPJ Kraljevo doneo odluku o organizovanju ustanka u kraljevačkom kraju.

Oko 15. jula

Formiran Okružni komitet SKOJ-a.

14/15. avgust

Izvlačenje van grada tri vagona oružja i municije sa nemačkog skladišta ratnog plena — iz kruga Fabrike vagona.

21/22. avgust

Skojevci Kraljeva, pored nemačkog aerodroma, zapalili 10 vagona nemačkog sena.

23/24. avgust

Delovi Kraljevačkog NOP odreda „Jovan Kursula“ napali mostove preko Ibra i Morave (kod Kimidžare), delimično ih onesposobili i zarobili stražu koja ih je čuvala.

Zgrada Narodnog muzeja

26/27. avgust

Skojevci Kraljeva zapalili oko 2.000 kg nemačkog sena i oko 50.000 kg slame, na imanju kod Poljoprivredne škole u Kraljevu.

27. avgust

Reorganizovan Kraljevački NOP odred. Stavljeni pod jedinstvenu komandu svi oružani delovi formirani u pojedinim reonima i selima oko Kraljeva. Jedan deo boraca položio zakletvu. Usvojeno ime odreda — „Jovan Kursula“.

7. septembar

Članovi SKOJ-a izvršili u centru Kraljeva atentat na žandarmerijske oficire — kapetana Rajka Terzića i poručnika Dragoslava Milića.

28. septembar

Iz okupiranog i blokiranog Kraljeva članovi bleh muzike Dobrovoljnog vatrogasnog društva, uglavnom članovi SKOJ-a, u stroju — sa instrumentima i u uniformi — izašli iz grada pored nemačkih stražara i otišli u partizanski odred „J. Kursula“. (Dan vatrogasaca Jugoslavije).

28/29. septembar

Jedinice Kraljevačkog NOP odreda oslobodile Ušće. Zaplenjena znatna količina oružja i municije, zarobljena nemačka posada i srušen veliki most na pruzi Kraljevo—Skoplje.

Početak oktobra

Partizanske jedinice (Kraljevački NOP odred, delovi Kopaoničkog NOP odreda i delovi Čačanskog NOP odreda) u sadejstvu sa nekim četničkim jedinicama počinju opsadu Kraljeva.

4. oktobar

U nizu akcija koje su fašistički okupatori preduzeli radi neutralisanja podrške ustaničkim snagama, Nemci prvo zatvorili radnike Fabrike aviona, zatim uhapsili — 10. oktobra radnike Fabrike vagona, 14. oktobra železničare. Skoro istovremeno (13. oktobra) izvršena opšta racija i pohapšen veliki broj građana.

7. oktobar

Dejstvo prve partizanske artiljerije sa položaja na Ružića brdu na nemačke objekte u okupiranom Kraljevu. (Dan artiljerije JNA).

10/11. oktobar

U toku noći izveden prvi, od niza napada koji su partizanske jedinice (u sadejstvu nekih četničkih jedinica) izvršili na Kraljevo u toku oktobra 1941. godine.

13. oktobar

Borba na Popini: 250 partizanskih boraca suprotstavilo se nemačkom kombinovanom odredu jačine 1.000 — 1.200 vojnika, koji je iz pravca Kruševca dolazio u pomoć opkoljenom nemačkom garnizonu u Kraljevu. Palo 38 partizanskih boraca.

15—20. oktobar

Masovno streljanje pohapšenih radnika i građana u krugu Fabrike vagona u Kraljevu.

22. decembar

Glavnina kraljevačkog NOP odreda „J. Kursula“ polovinom decembra prelazi u Bosnu, gde 22. decembra 1941. godine u Rudom, zajedno sa delovima Kopaoničkog partizanskog odreda, ulazi u sastav Prve proletherske brigade, kao njen 4. Kraljevački bataljon.

SPOMENICI NOB

Pored memorijalnog kompleksa Spomen-parka narod ovoga kraja je — čuvajući uspomenu na svoje najbolje sinove, na njihove borbe i stradanja — podigao još 160 spomenika, spomen-obeležja i spomen-ploča. Od njih su, u Kraljevu, najznačajniji:

- **Spomenik otpora i pobede**, u parku kod Železničke stanice, rad akademskog vajara Lojze Dolinara. Otkriven 1955. godine. Posvećen borbi i žrtvama koje je Kraljevo dalo tokom narodnooslobodilačke borbe i revolucije.

- **Spomenik prvom partizanskom tenku**, u parku ispred Doma JNA u Kraljevu, na mestu do koga je u borbama za oslobođenje Kraljeva, oktobra 1941. godine, došao prvi partizanski tenk. Autor (prostora i postamenta) arh. Aleksandar Vasiljević, a originalni tenk tipa „stjuart“ poklon Garnizona JNA Kraljevo. (Tenk koji je ušao 1941. godine u Kraljevo bio je tipa „hočkins“). Otkriven 1969. godine.

● **Spomenik streljanim radnicima Fabrike vagona**, u krugu Fabrike vagona. Autor Oto Logo. Otkriven 1967. godine.

● **Biste narodnih heroja Kraljeva** u Parku heroja postavljene u različito vreme. Do sada otkrivene biste narodnih heroja **Dragoslava Bogovca** (1912—1942), **Rada Vilotijevića** (1910—1943) i **Olge Jovičić** (1920—1942).

● **Spomenik oslobodiocima Kraljeva**, kod Ibarskog mosta. Autor arh. Aleksandar Vasiljević. Otkriven 1977. godine.

● **Biste sedam sekretara SKOJ-a** u kasarni „Sedam sekretara SKOJ-a“ u Jarčujaku — Kraljevo. Autor Ljubomir Poparečanin. Otkrivene 1977. godine.

Pored nabrojanih spomenika u Kraljevu, značajni spomenici NOB-a nalaze se u Ušću, Vrbi, Mrsaću i na Ružića brdu u Drakčićima.

KROZ ISTORIJU

Šire područje današnjeg Kraljeva bilo je nastanjeno još u najstarijim periodima ljudske istorije, o čemu svedoče ostaci materijalne kulture i arheološki nalazi. Pre doseljavanja slovenskih plemena ovde su bili Iliri. Rimljani . . .

Za vreme srpske srednjovekovne države ovaj kraj je u njenom središtu, oko koga su podignuti najpoznatiji kulturno-istorijski spomenici sačuvani iz toga vremena (manastiri Studenica i Žiča, grad Maglič i drugi).

Prvi pisani spomen o naselju sačuvan je iz 1476. godine u turskim katastarskim knjigama pod imenom Rudo Polje. Pored ovog, 1570. godine javlja se i naziv Karanovac (ostao do 80-tih godina prošlog veka).

KARANOVAC

Za vreme turske vladavine, od 1549. godine, naselje je neznatno, sa dvadesetak kuća naseljenih stanovništvom vlaškog porekla, koje se bavilo stočarstvom i zemljoradnjom. Tokom XVIII veka, u vreme austrijsko-turskih ratova i pred prvi srpski ustanak, Karanovac se povećava i prostorno i po broju stanovnika.

Gravira Karanovca

U prvom srpskom ustanku Karanovac 1805. godine oslobađaju Karađorđevi ustanici. Naselje tada, a i posle drugog srpskog ustanka, postaje administrativni centar za ovaj deo ustaničke Srbije i kasnije Kneževine Srbije.

U vreme ustanka protiv Turaka Karanovac je dva puta spaljivan. Sredinom XIX veka sedište je okruga i značajan trgovački centar Srbije.

KRALJEVO

Godine 1882. varoš dobija novo ime — Kraljevo.

U to vreme u njemu radi, jedina u Srbiji, Srednja poljoprivredna škola. Zabeleženi su i prvi pokušaji podizanja industrije (Fabrika poljoprivrednih mašina). Krajem XIX veka javljaju se i začeci radničkog pokreta među brojnim zanatlijskim radnicima. Godine 1896. u Kraljevu je održana prva proslava Prvog maja.

U prvoj deceniji ovog veka dolazi do burnog razvoja sindikalnog pokreta. Godine 1903. formirano je radničko društvo, a odmah potom i mesna organizacija Srpske socijal-demokratske stranke. Iste godine na reci Ribnici sagrađena je električna centrala koja osvetljava središnji deo varoši. Godine 1906. osnovano je Mesno sindikalno veće, a 1909. otvorena niža gimnazija.

U prvom svetskom ratu oko Kraljeva se vode žestoke borbe između srpske i austrougarske vojske. Savremenici su zabeležili da se tada u gradu nalazilo oko sto hiljada ljudi (stanovnika, izbeglica, vojske i drugih).

IZMEĐU DVA RATA

Posle rata dolazi do intenzivnijeg razvoja industrije. Počinje izgradnja Fabrike aviona, Železničke radionice (današnje Fabrike vagona), što je razlog za doseljavanje većeg broja radnika zajedno sa porodicama.

Obnavlja se rad sindikalne i počinje delovanje partijske organizacije. Već na Drugom kongresu KPJ u Vukovaru, 1920. godine, kraljevački radnici imali su svoja dva delegata. Godine 1926. osnovano je KUD „Abrašević“.

Krajem 1931. godine formiran je i prvi Mesni komitet KPJ. Stvara se više partijskih ćelija i aktiva u gradu i okolini, uspešno organizuju štrajkovi i druge akcije Komunističke partije. Godine 1935. oformljena je organizacija SKOJ-a među učenicima gimnazije i radničkom omladinom. Početkom 1940. godine formiran je Okružni komitet KPJ za kraljevački okrug, što utiče na još brži razvoj partijskog pokreta na ovom terenu.

REVOLUCIJA

Drugi svetski rat i skori početak revolucije kraljevačka partijska organizacija dočekuje sa oko 65 članova KPJ i 200 članova SKOJ-a, potpuno spremna da uspešno pripremi i organizuje oružani ustanak.

Tokom leta 1941. godine, od udarnih grupa i desetina stvaranih u pripremnom periodu, formira se Kraljevački partizanski odred „Jovan Kursula“, kroz koji je tokom ustanka prošlo oko 1.200 boraca. Uspešnim akcijama u dolini Ibra i Zapadne Morave, odred je stvorio veću slobodnu teritoriju oko Kraljeva, koja je bila sastavni deo Užičke republike. Tokom oktobra 1941. godine vode se žestoke borbe za oslobođenje grada u kojima su, po prvi put u toku narodnooslobodilačke borbe, upotrebljeni topovi i tenkovi. U jeku najžešćih borbi za grad nemački fašisti izvršili su masovni zločin nad stanovnicima grada i izbeglicama iz drugih krajeva naše zemlje.

Krajem novembra 1941. godine Kraljevački NOP odred prelazi u Bosnu, gde u Rudom, 22. decembra 1941. godine, ulazi u sastav Prve proleTERSke brigade, kao njen Četvrti kraljevački bataljon.

Posle povlačenja partizanskih snaga u Bosnu, na terenu Kraljeva se nastavlja ilegalna borba i partijski rad. Mnogi rodoljubi Kraljeva se uključuju u novoformirane partizanske odrede na teritoriji Srbije, dajući tako svoj doprinos borbi za konačno oslobođenje zemlje.

Kraljevo je oslobođeno 29. novembra 1944. godina, posle šestonedeljnih žestokih borbi na frontu oko grada sa višestruko jačim neprijateljem. Grad su oslobodile jedinice 2. proleterske divizije (4. crnogorska proleterska i 3. i 6. srpska brigada) i jedinice 25. divizije NOVJ uz sadejstvo jedinica Crvene armije.

U toku revolucije narod ovog kraja je dao 10 narodnih heroja, od kojih je šest poginulo u toku borbi širom zemlje. Više stotina boraca partizanskih jedinica poginulo je u borbama, a oko 7.300 stanovnika ovog kraja izgubili su živote kao žrtve fašističkog terora.

KRALJEVO

Kraljevo je danas moderan grad sa 43.000 stanovnika, sa savremenim ulicama i trgovima, sa razvijenom privredom i društvenim službama. Ima vanredan geografski položaj: nalazi se u središnjem delu Srbije, na obali dveju reka, usred atraktivnog turističkog područja.

Kraljevačku industriju van granica zemlje reprezentuje „Magnohrom“ — proizvođač najkvalitetnije vatrostalne opeke, Fabrika vagona i Šumsko-industrijski kombinat „Jasen“. Pored njih, vidno mesto u privredi ne samo Kraljeva već i šire zajednice, zauzimaju građevinari „Kablara“, radnici „Autotransporta“ i drugih radnih organizacija.

Na području komune Kraljevo radi 60 radnih organizacija sa 69 OOUR i 19 radnih zajednica.

Ukupno je u komuni zaposleno oko 29.000 lica (od 110.000 stanovnika), od toga u privredi 24.000.

OKOLINA

Kraljevo sa širom okolinom spada u značajno turističko područje SR Srbije. Prirodni uslovi, mnogobrojni banjski i planinski lokaliteti i kulturno-istorijski spomenici privlače veliki broj turista.

U opštini Kraljevo najpoznatije banje su Mataruška i Bogutovačka.

Hotel „Termal“ u Mataruškoj Banji

Mataruška Banja, udaljena 4 kilometra, jedna je od poznatijih banja u Srbiji. Mineralna sumporovita voda temperature 38—40°C, leči reumatična oboljenja zglobova i mišića, išijas, ženske bolesti, kožne i neke druge bolesti. Sezona traje tokom čitave godine. Okolina je živopisna, sa pogodnim terenima za planinarenje i skijanje. Na lbru je moguć ribolov i kupanje.

Bogutovačka Banja, južno 21 kilometar, u slikovitom ambijer tu, sa lekovitom vodom za lečenje nervnih oboljenja i krvnog pritiska, pruža povoljne mogućnosti za odmor i rekreaciju.

U neposrednoj blizini Kraljeva nalaze se **Vrnjačka Banja** i **Jošanička Banja**.

Manastir Žiča (XIII vek)

Planinarski centri su na **Goču** i **Kopaoniku**, posebno poznatom po izvanrednim skijaškim terenima.

Najpoznatiji kulturno-istorijski spomenici su manastiri Žiča i Studenica i srednjovekovni grad Maglič.

Manastir Žiča (4 km), u blizini ušća Ibra u Moravu. Nastao je između 1207. i 1220. godine, kao zadužbina kralja Stefana Prvovenčanog. Pripada Raškoj graditeljskoj školi. Najstarije freske su iz vremena početka građenja.

Manastir Studenica (od Kraljeva 57 km, od Ušća 11 km). Prva crkva sagrađena je krajem XII veka. Izuzetan je kao celina i jedan od najdragocenijih spomenika srednjeg veka. Njegove crkve, posebno

Kraljeva crkva, bogato su živopisane freskama izuzetne lepote.

Srednjovekovni grad Maglič (23 km), nalazi se u klisuri Ibra, 200 metara iznad reke. Spominje se na početku XIV veka. Nekada moćna tvrđava — grad sa osam kula danas je konzerviran i jedan je od najočuvanijih srednjovekovnih gradova u Srbiji.

Panorama Bogutovačke Banje

INFORMACIJE

MUZEJ I GALERIJA

Narodni muzej, Karađorđeva 3, telefon 21-540. Radno vreme 8—12, utorkom i četvrtkom 16—18 časova (zimi od 15—17); ponedeljkom zatvoren.

Galerija Narodnog muzeja, Karađorđeva 1.

Stalna postavka kopija fresaka XIII veka; povremene likovne izložbe. Radno vreme od 9—13 časova, četvrtkom 16—18 časova; utorkom zatvorena.

SPOMEN-PARK

Stručna služba Spomen-parka, 36000 Kraljevo, Ulica cara Dušana 39; tel. (036) 21-648.

Kolektivne posete najavljivati na telefon (036) 21-648 i 21-540, od 7—14 časova.

STALNE MANIFESTACIJE

— **Sedmojulski praznici na Goču**, planinarski dom „Dobre vode“, svakog 7. jula.

● **Auto-trke „Nagrada Kraljeva“**. autodrom Beranovac kod Kraljeva, druga polovina avgusta.

● **Tradicionalni aero-reli „Kraljevački oktobar“**, u oktobru.

● **Jugoslovenski susreti „Bratstvo jedinstvo“**, 5—14. oktobar.

● **Oktobarske svečanosti u Spomen-parku**, 14. oktobar, u 11 časova.

SMEŠTAJ

Hotel „Turist“ (151 I), u Kraljevu, Trg maršala Tita 1, telefon (036) 22-366.

Hotel „Termal“ (210 I), u Mataruškoj Banji, telefon (036) 74-366.

Bogutovačka Banja (200 I), telefon (036) 75-010.

Postoji više stotina ležaja u privatnom smeštaju Mataruške Banje i Bogutovačke Banje.

Hotel „Turist“ u Kraljevu

BANKE

Osnovna banka „Jugobanka“ — Kraljevo, Oktobarskih žrtava 8, telefoni 33-266, 32-755.

Osnovna privredna investiciona banka „Investbanka“ — Poslovna jedinica Kraljevo, Trg maršala Tita 2, telefoni 32-499, 32-297,

VAŽNIJI TELEFONI

- **Medicinski centar „Dr Ljubinko Đorđević“**, telefon 22-522
- **Služba hitne zdravstvene pomoći**, telefon 94
- **Pošta** — obaveštenja, telefon 988
- **Autobuska stanica**, obaveštenja, telefon 21-181
- **Železnička stanica**, telefon 22-555
- **Auto-moto klub Kraljevo**, Kidričeva 1, telefon 22-651
- **Servis putničkih automobila**, radi svakog dana, sem nedelje, od 6,30 do 14,30 časova.

Plaža na Ibru kod Kraljeva — moderan restoran

TURISTIČKE AGENCIJE

- „Autoprevoz“ Čačak, Poslovnica Kraljevo, Aneks Robne kuće „Beograd“ telefon 23-592
- „Autotransport“ Kraljevo, Turističko transportni biro, Trg maršala Tita 1, telefon 23-455.
- „Ineks-turist“, Omladinska 2, telefon 24-250
- „Centroturist“ Beograd, Predstavništvo Kraljevo, Oktobarskih žrtava 17, telefon 23-766

BENZINSKE STANICE

Jugopetrol, Kidričeva bb
 Jugopetrol, Čibukovac, telefon 21-840
 Jugopetrol, Ul. Olge Jovičić — Rite bb, telefon 23-866
 Jugopetrol, u Ušću
 INA, Grdnica I i II
 INA, Ribnica
 INA, Kidričeva
 INA, Bermovac

ŽELEZNICA

Kraljevo je železnička raskrsnica na prugama Beograd — Kraljevo — Skoplje i Stalać — Kraljevo — Užička Požega (veza Bar — Beograd).

UDALJENOSTI

Kraljevo je saobraćajni centar na magistralnim putevima:

Kraljevo — Gornji Milanovac — Beograd	171 km
Kraljevo — Kragujevac — Beograd (auto-putem)	192 km
Kraljevo — Priština — Skoplje	253 km
Kraljevo — Kragujevac	53 km
Kraljevo — Čačak	42 km
Kraljevo — Kruševac	59 km

SADRŽAJ

Uvod.....	3
KRALJEVAČKI OKTOBAR	4
Napadi partizana.....	4
Hapšenja.....	4
Prodor partizana u grad.....	6
Nemački preki sud.....	7
Streljanja.....	8
Nepokoreni grad.....	9
SPOMEN — PARK	10
Svečanost.....	10
Novi simboli.....	12
Za mir u svetu.....	13
GALERIJA SLIKA	15
VELIKA 1941. GODINA	16
SPOMENICI NOB	19
KROZ ISTORIJU	20
Karanovac.....	20
Kraljevo.....	21
Između dva rata.....	22
Revolucija.....	22
KRALJEVO	23
Okolina.....	23
INFORMACIJE	27
Muzej i galerija.....	27
Spomen — park.....	27
Stalne manifestacije.....	27
Smeštaj.....	27
Banke.....	28
Važniji telefoni.....	28
Turističke agencije.....	29
Benzinske stanice.....	29
Železnica.....	30
UDALJENOSTI	30

1941-1944

SPOMEN-PARK

KRA

I - 65